

BISERICI ALTERNATIVE

De la desacralizare la refuncționalizare

ALTERNATIVE CHURCHES

From Desacralization to Adaptive-Reuse

Lucia-Maria PĂLĂGEȘIU

palagesiulucia@gmail.com

Universitatea Politehnică Timișoara, Timișoara, RO
Polytechnic University of Timișoara, Timișoara, RO

Rezumat

Desacralizarea bisericilor, ca fenomen general răspândit în Europa, și-a pus amprenta asupra unor state cu un caracter secular prolific, lăsând spațiu de intervenție asupra patrimoniului material religios într-o manieră inovatoare. Arhitectul are, așadar, posibilitatea să modeleze spațiul unei biserici într-un mod nou, cu mecanisme și tehnici de intervenție diverse pentru a adapta corespunzător tectonica inertă la noile valori ale lumii contemporane. Reincluderea bisericilor nefuncționale în societate prin noi programe de arhitectură inserate în carcasa lor structurală desacralizată este principalul scop al inițiativei de păstrare și refuncționalizare a sa. Căutarea unor alternative funcționale potrivite noului context pentru vechea structură e provocarea principală cu care se confruntă arhitectul în procesul de design. Deoarece fiecare biserică este plasată într-un context diferit cu propriile caracteristici sociale, culturale, economice și politice, procesul de refuncționalizare este unul ancorat în specificul locului. La acest proces iau parte o serie de experți din domenii conexe, care contribuie pentru a forma un diagnostic al zonei și a formula o ipoteză potrivită pentru conceperea noii funcțiuni pe care să o adopte vechea biserică. În acest mod, din punct de vedere empiric, materialitatea bisericii persistă în timp, deși valorile cărora servea și-au pierdut

Abstract

The desacralisation of churches, as a widespread phenomenon in Europe, has left its mark on states with a prolific secular character, leaving room for intervention on the material religious heritage in an innovative way. The architect has thus the opportunity to shape the space of a church in a new way, with different mechanisms and techniques of intervention in order to adapt the inert tectonics to the new values of the contemporary world. The re-inclusion of non-functional churches in society through new architectural programmes inserted in their desacralised structural shell is the main aim of the initiative to preserve and refunctionalise it. The search for functional alternatives suitable for the new context for the old structure is the main challenge the architect faces in the design process. As each church is placed in a different context with its own social, cultural, economic and political characteristics, the process of refunctionalisation is one rooted in the specificity of the place. The process involves a number of experts from related fields, who work upon a diagnosis of the area and elaborate a suitable hypothesis to design a new function of the old church. Thus, from an empirical point of view, the materiality of the church continues, although the values it served have lost their relevance. It can accommodate new functions that meet

relevanța. Ea poate găzdui noi funcțiuni care să satisfacă nevoile actuale ale comunității din proximitate. Provocarea constă în identificarea și gestionarea elementelor specifice fiecărei biserici ca obiect arhitectural ce se află la confluența multor factori socio-economici și, în al doilea rând, definirea unei soluții alternative pentru funcțiunea inițial sacră.

Cuvinte cheie: biserică, desacralizare, ruină, edificii de cult, valori, regenerare, refuncționalizare.

Scopul și metodologia

Laicizarea societății și scăderea importanței religiei în viața oamenilor a dus la o scădere în frecventarea bisericilor (Pew Research Center, 2018a). Aceasta scădere a avut în timp, drept consecință, un număr crescut de biserici abandonate sau desacralizate. Prin desacralizare, biserica oferă un spațiu vacant ce poate primi o nouă funcțiune adaptată nevoilor actuale ale comunității din care face parte. Studiul de față pornește de la definirea secularizării ca fenomen social și a modului în care ea se constituie ca premisă a desacralizării bisericilor. Apoi, urmând să fie conturezat procesul și metoda de reintegrare a bisericii ca obiect de arhitectură în societate prin refuncționalizare. Desacralizarea se manifestă în moduri diferite, fiind influențată de contextul social, cultural, economic și politic în care e plasată biserica. Efectele desacralizării sunt resimțite în arhitectură, prin abandonarea funcțiunii religioase și degradarea materială. Articolul de față se axează pe studiul asupra bisericilor catolice, luând în considerare numărul crescut al bisericilor protestante și romano-catolice refuncționalizate din Europa. Pentru a argumenta practica conversiei spațiilor sacre cu funcțiuni alternative am folosit o serie de studii cu privire la modul în care spațiul sacru este interpretat atât din prisma religioasă, cât și laică, din punct de vedere arhitectural și antropologic. Pentru înțelegerea sentimentului religios ce stă la baza apropierii comunităților de funcțiunea originală a bisericii am considerat relevantă opera *Sacral și profanul* (Eliade, 2019), respectiv *Secular age* (Taylor, 2007) pentru distanțarea acestora față de ea. În acest articol, accentul

the current needs of the neighbouring community. The challenge is to identify and manage the specific elements of each church as an architectural object at the confluence of several socio-economic factors and, secondly, to define an alternative solution for the originally sacred function.

Keywords: church, desacralisation, ruin, house of worship, values, renewal, reuse.

Purpose and Methodology

The secularization of society and the lesser importance of religion in people's lives has led to a decrease in church attendance for religious reasons (Pew Research Center, 2018a). This decrease resulted, over time, in an increased number of abandoned or deconsecrated churches. Through deconsecration, the church provides a vacant space that can receive a new function adapted to the current needs of the community where it belongs. The present study starts from the definition of secularisation as a social phenomenon and the way in which it constitutes a premise for the desacralisation of churches. I then outline the process and method of reintegrating the church as an architectural object into society through refuncionalisation. Desacralisation manifests itself in different ways and it is influenced by the social, cultural, economic and political context in which the church is placed. The effects of desacralisation impact architecture, as the churches loses its religious function and faces material degradation. I have chosen to focus on Catholic churches, taking into account the increasing number of refurbished Protestant and Roman Catholic churches in Europe. In order to make a case for the practice of reconverting sacred spaces with alternative functions, I used a series of studies on how sacred space is interpreted from both religious and secular, architectural and anthropological perspectives. In order to understand the religious sentiment that underpins the communities' approach to the original function of the church, I take into consideration the studies *Sacred and Profane* (Eliade, 2019) and *Secular Age* (Taylor, 2007), respectively, to distance

se pune pe înțelegerea semnificației religioase a spațiului bisericii, având ca bază lucrarea *Sacred Power, Sacred Space An introduction to Christian Architecture and Worship* (Kilde, 2008). *Adaptive reuse of the built heritage. Concepts and cases of an emerging discipline* (Plevoets și Van Cleempoel, 2019), care oferă exemple diverse de reconversii; în plus,, iar în cadrul prezentării *Strategies for the Re-activation of Religious Buildings as a Common Ground* (Wouters, 2021) a fost dezbătută metodologia și abordarea asupra conversiei bisericilor atât în mediul urban, cât și rural. Acest proces, din perspectiva intervențiilor arhitecturale, urmărește metodologia generală a refuncționalizării, adaptată contextului specific al unui spațiu sacru cu o comunitate proprie. În continuare am analizat o serie de exemple de biserici refuncționalizate din Olanda, Belgia și Spania pentru a demonstra capacitatea spațiului ecleziastic de a însuși funcțiuni laice. Refuncționalizarea bisericilor este o practică emergentă în arhitectură, motiv pentru care este un subiect dezbătut concentrat în anumite spații și neuniform răspândit în Europa. *Faith and Secularization: A Romanian Narrative* (Dancă, Ed., 2014) oferă și o perspectivă adaptată asupra României. În baza acestui studiu am urmărit demonstrarea caracterului versatil al spațiului sacru, al capacității bisericilor, ca obiect de arhitectură, de a se adapta la cerințele actuale ale societății, conturarea unui proces etapizat de refuncționalizare și aducerea în discuție a potențialului de refuncționalizare a patrimoniului material religios aflat în stare de abandon din România.

Secularizarea ca fenomen general

Secularizarea ca fenomen presupune desprinderea identității omului de valorile religioase pe plan social și scăderea autorității bisericii ca instituție în stat. Această desprindere a societății de cadrul ecleziastic se manifestă din punct de vedere social, economic, cultural, ca autoritate în stat și ca autoritate în conștiința oamenilor. Astfel, secularizarea a fost un proces longeviv, a cărui premise se dizolvă de-a lungul a câteva secole, și neuniform distribuit în lume. Putem considera ca punct de cotitură al acestui fenomen social cea de a doua jumătate a secolului XX. În acea perioadă au apărut științele umaniste aplicate în viața individului vizând cunoașterea, din punct de vedere laic,

themselves from it. In this article, the focus is to understand the religious significance of church space, drawing on *Sacred Power, Sacred Space An introduction to Christian Architecture and Worship* (Kilde, 2008). *Adaptive reuse of the built heritage. Concepts and cases of an emerging discipline* (Plevoets and Van Cleempoel, 2019), that provides diverse examples of reconversions; in addition, *Strategies for the Re-activation of Religious Buildings as a Common Ground* (Wouters, 2021) presents the methodology and approach to church conversions in both urban and rural settings. This process, from the perspective of architectural interventions, follows the general methodology of re-use, adapted to the specific context of a sacred space with its own community. I have then analysed a number of examples of refunctionalised churches in the Netherlands, Belgium and Spain to demonstrate the capacity of ecclesiastical space to take on secular functions. The refunctionalisation of churches is an emerging practice in architecture, which is why it is a topic of debate concentrated in certain spaces and unevenly spread across Europe. The study *Faith and Secularization: A Romanian Narrative* (Dancă Ed., 2014) also offers an adapted perspective on Romania. Starting from this study, I aim to demonstrate the versatility of the sacred space, the ability of churches as architectural objects to adapt to the current requirements of society, to outline a step-by-step process of refunctionalization and to bring into discussion the potential for refunctionalization of the abandoned religious material heritage in Romania.

Secularisation as a General Phenomenon

Secularisation as a phenomenon implies the detachment of human identity from religious values socially and the decline of the authority of the church as an institution in the state. This detachment of the society from the ecclesiastical framework manifests itself socially, economically, culturally, as authority in the state and as authority in people's consciousness. Secularisation has thus been a long-lasting process, the premises of which are dissolving over several centuries and unevenly distributed throughout the world. We can consider the turning point of this social phenomenon to be the second half of the 20th century. It was during this period that humanities appeared, applied

a omului sau a maselor; precum sociologia, antropologia, psihologia, psihanaliza și istoria religiilor comparate. Dezvoltarea acestor discipline a dus la o perspectivă detașată asupra fenomenelor religioase și o nouă interpretare a propriului sine, oferind omului libertatea de a decide cu ce valori dorește să se identifice. Astfel, religia a devenit o componentă secundară a identității individului, chiar negată total uneori. După cum afirmă Taylor, ce consideră secularizarea ca având loc sub forma unei alegeri personale, „Credințele religioase există acum în tărâmul alegerilor, ce include forme variate de abateri și respingeri, Credința Creștină există într-un tărâm unde de asemenea se află o varietate de alte opțiuni spirituale” (Taylor, 2007, p. 437).

Desacralizarea în arhitectură

Deși desacralizarea s-a manifestat ca un fenomen politic, economic și social, aceste schimbări, precum scăderea numărului de credincioși, secularizarea societății și creșterea importanței individualismului, au avut efecte vizibile în ceea ce privește arhitectura ecleziastică și raportul omului cu biserica. Aceste efecte sunt resimțite în special în modul în care biserica trece prin schimbări semnificative, atât din punct de vedere al rolului pe care îl are în spațiul public, cât și la nivel arhitectural.

Biserica: arhitectură religioasă

Biserica este analizată de Kilde (2008) ca păstrând în sine trei categorii de puteri: „(1) putere divină, sau cea atribuită lui Dumnezeu (2) putere socială, sau cea referitoare la varietatea socială, în particular clerică, ierarhiile și (3) putere personală, sau varietatea de sentimente cu încărcătură spirituală pe care indivizii le preiau din experiența divinității.” (Kilde, 2008, p. 4). Aceste trei straturi de „puteri” suprapuse spațiului definesc funcțiunea bisericilor în societate: ca loc sacru pentru comunitatea creștină, autoritate în stat și refugiu personal. Prin urmare, raportarea la Biserica Creștină din cele trei perspective pe care le oferă, o dată pe plan social-cultural, apoi economic-politic și, într-un

to the life of the individual; they aimed at knowledge, from a lay point of view, of man or the masses; they included subjects such as sociology, anthropology, psychology, psychoanalysis and the history of comparative religions. The development of these disciplines has then conducted to a detached perspective on religious phenomena and a new interpretation of the self, giving people the freedom to decide which values they wish to identify with. Religion has thus become a secondary component of the individual's identity, sometimes even denied altogether. According to Taylor, who sees secularization as taking place in the form of personal choice: "Religious beliefs now exist in a realm of choice that includes varied forms of deviation and rejection, Christian faith exists in a realm where a variety of other spiritual options also exist" (Taylor, 2007, p. 437).

Desacralization in Architecture

Although desacralisation has manifested itself as a political, economic and social phenomenon, these changes, such as the decline in the number of believers, the secularisation of society and the increasing importance of individualism, have had visible effects on ecclesiastical architecture and man's relationship with the church. These effects are particularly felt in the way the church, in terms of its role in the public space and its architecture, undergoes significant changes.

The Church: Religious Architecture

The church, as an object in society, is analysed by Kilde (2008) as possessing within itself three categories of power: "(1) divine or supernatural power, or that attributed to God; (2) social power, or that pertaining to a variety of social, particularly clerical, hierarchies; and (3) personal power, or that various feelings of spiritual empowerment that individuals derive from and experience of the divine" (Kilde, 2008, p. 4). These three layers of "power" overlapping on the space define the function of churches in society: as a sacred place for the Christian community, as state authority and personal spiritual shelter. Therefore, the relation to the Christian church from the three perspectives

final, personal-individual, pune desacralizarea într-o nouă divergență similară desacralizarea. În prezent, pierzându-și statutul de catalizator al unei comunități religioase, biserica reprezintă un refugiu pentru un număr mic de oameni odată cu scăderea importanței religiei în viața oamenilor (Pew Research Center, 2018b). La nivel arhitectural, schema planimetrică a bisericilor impune o ierarhizare a spațiilor în raport cu modul în care sunt folosite de diverse grupuri de oameni cu statute diferite. Astfel, naosul, pronaosul și spațiul navei sunt dedicate credincioșilor, iar altarul, deseori ascuns, este exclusiv pentru persoanele din cler. Sistematizarea spațiilor de-a lungul axului central transpune ierarhia socială într-o ierarhie spațială, cu elemente de articulare a statutului precum pupitrul de unde se țin liturghiile sau amvonul, fiind un spațiu accesibil doar clericilor. Sanctuarul și pupitrul elevat reprezintă cunoașterea și puterea preotului (Kilde, 2008). Deoarece o biserică desacralizată își pierde componenta ierarhică, spațiul devine uniform laic. Astfel, acest spațiu, nefiind constrâns de rigorile schemei funcționale inițiale, poate fi adaptat unei noi serii de nevoi și suprapunerii de funcțiuni în interiorul conturului deja existent.

Sacralitatea spațiilor

Spațiile sacre sunt o componentă definitorie a caracterului religios al bisericilor. Sacralitate este o investire simbolică a spațiului cu valențe religioase ce s-ar traduce ca o „ruptură de nivel, unde spațiul devine sacru, real prin excelență” (Eliade, 2019, p. 21). În același mod, biserica înglobează în ea însăși sacralitatea, iar „pragul care desparte cele două spații arată în același timp distanța dintre cele două moduri de existență, cel profan și cel religios” (Eliade, 2019, p. 22). În viața oamenilor religioși, obiceiurile sacre devin o parte importantă a existenței lor cotidiene, prin urmare și biserica devine un spațiu ce adună în jurul ei o comunitate. Conform lui Eliade (2019), spațiul sacru are la bază o hierofanie care s-ar defini ca o desprindere a unei părți din lume și o creștere calitativă a sa. Raportul omului religios cu spațialitatea unei biserici este de ordin dinamic, nefiind doar un cadru în care ritualurile să aibă loc, ci și potențează o experiență religioasă cu divinitatea. De asemenea, conținutul sistemelor religioase este definit

it offers, once socio-cultural, then economic-political and finally, personal-individual places, places desacralisation is a similar new divergence. Today, having lost its status as the catalyst of a religious community, the church as a place of worship is a refuge for a small number of people (Pew Research Center, 2018b). Architecturally, the planimetric layout of churches imposes a hierarchy of spaces in relation to how they are used by different groups of people with different statuses. Thus, the nave, the pronaos and the nave space are dedicated to the faithful, while the altar, often hidden, is exclusively for clergy. The systematisation of spaces along the central axis translates the social hierarchy into a spatial hierarchy, with elements of status articulation such as the lectern where liturgies are held or the pulpit, a space accessible only to clerics. The sanctuary and the elevated lectern represent the knowledge and power of the priest (Kilde, 2008). As a desacralized church loses its hierarchical component, the space becomes uniformly secular. Thus, this space, unconstrained by the rigours of the original functional scheme, can be adapted to a new series of spaces and overlapping functions within the already existing contour.

Sacredness of Spaces

Sacred spaces are a defining component of the churches' religious character. Sacredness is a symbolic investment of space with religious valences, which would translate as a "break in level, where space becomes sacred, real par excellence" (Eliade, 2019, p. 21). Likewise, the church incorporates sacredness in itself, and "the threshold that separates the two spaces shows at the same time the distance between the two modes of existence, the profane and the religious"(Eliade, 2019, p. 22). In the lives of religious individuals, sacred customs become an important part of their daily existence, therefore the church also becomes a space that gathers a community around it. According to Eliade's (2019), the sacred space relies on a hierophany that would be defined as a detachment of a part of the world and a qualitative growth of it (Eliade, 2019). The relationship of the religious man with the spatiality of a church is of a dynamic order, not only being a framework in which rituals take place, but also enhancing a religious

și de experiența omului cu divinitatea prin intermediul ritualurilor religioase. Prin urmare, dihotomia sacru-profan stă la baza definirii spațiului religios cu o calitate superioară. Divizarea lumii în două domenii, una ce conține tot ce e sacru și cealaltă tot ce e profan, este trăsătură distinctivă a credinței religioase. De altfel, Jonathan Smith (1987) susține că spațiul sacru este doar rezultatul unei narațiuni fictive ce îi conferă un caracter situațional, prin urmare dependent de credința oamenilor în povestea din spate. Acest raport de codependență transpus în spațiul fizic prin filtrul arhitecturii oferă o importanță deosebită locului unde un obiect de arhitectură religios este așezat ca să primească caracterul sacru. Diminuarea valențelor sacre pe care spațiul ecleziastic le are, pe lângă factorii de natură economică, permite convertirea sa ulterioară într-o funcțiune laică.

Abandonarea bisericilor

Premisele abandonării locașurilor de cult sunt ancorate în efectele pe care atât secularizarea ca fenomen social, cât și factorii de mediu ce țin de schimbările demografice, educație și prosperitatea economică le are asupra raportului dintre individ și biserică. De asemenea, estomparea atașamentului față de spațiul sacru duce la o devalorizare a locașurilor de cult ce nu mai servește altui scop decât acela de spațiu dedicat lumii sanctificate care în momentul în care nu mai servește nevoilor omului, acesta îl abandonează. Există în continuare un număr crescut de biserici active, dar conform unui studiu realizat de Tauwinkl (2014) desfășurat asupra comportamentul tinerilor catolici raportat la biserică, rezultă că o pondere mare din cei care frecventează biserica catolică o fac din motive ce țin de bunăstarea personală și care nu sunt anorați în credințele și învățăturile pe care aceasta le propăvăduiește în timpul activităților sale. În urma modificării atitudinii oamenilor raportată la religie, biserica continuă să facă parte din viața publică, dar atrage un număr din ce în ce mai mic de credincioși. Pentru mulți, biserica a devenit mai mult un loc de recreere și relaxare, decât un spațiu unde se simte un atașament profund față de învățăturile religioase. Oamenii caută în biserica mai degrabă un mediu ambiant în care

experience with the divine. Therefore, the content of religious systems is also defined by man's experience with the divine through religious rituals (Eliade, 2019). Therefore, the sacred-profane dichotomy underlines the definition of religious space of a higher quality. The division of the world into two realms, one containing the sacred and the other, the profane, is the distinctive feature of religious faith. Moreover, Jonathan Smith (1987) argues that the sacred space is merely the result of a fictional narrative that gives it a situational character, therefore dependent on people's belief in the back story. This relationship of co-dependence transposed into physical space through the filter of architecture is of particular importance to where a religious architectural object is placed in order to receive sacredness. The reduction of the sacred value of the ecclesiastical space, in addition to economic factors, allows its subsequent conversion to a secular function.

Abandonment of Churches

The premises of the abandonment of places of worship are rooted in the effects that both secularization as a social phenomenon and environmental factors related to demographic change, education and economic prosperity have on the relationship between the individual and the church. The fading of the attachment to the sacred space also leads to a devaluation of the place of worship, which no longer serves any other purpose than that of a space dedicated to the sanctified world, which people abandon when they no longer need it. There is still an increasing number of active churches, but, according to a study conducted by Tauwinkl (2014) about the behaviour of young Catholics in relation to the church, it appears that a large proportion of those who attend the Catholic church do so due to their personal well-being and that these individuals do not adhere to the beliefs and teachings that the church imparts. As people's attitudes to religion have changed, the church continues to be part of public life, but attracts fewer and fewer believers. For many, the church has become more a place for recreation and relaxation than a place where there is a deep attachment to religious teachings. People look to the church as an environment in which to relax, rather than a place where they can strengthen their faith

să se liniștească, decât un loc în care să-și întărească credința și convingerile religioase. Astfel, participarea la activitățile bisericești este ghidată de factori exteriori, nu de o motivație intrinsecă de ordin religios sau raportată la sacru (Tauwinkl, 2014).

Refuncționalizarea bisericilor

Refuncționalizarea presupune un proces de consolidare a unui dialog între autoritățile locale, arhitecți, experți sociologi și comunitate. Rolul arhitectului este de mediator al acestui sistem de factori, creând o propunere care să fie optimă și echitabilă pentru toate părțile. Soluția creativă propusă de arhitect trebuie să fie în concordanță cu observațiile și nevoile exprimate de celelalte părți implicate. Acesta trebuie să ofere un compromis optim între posibilitățile de intervenție și noul program. Deoarece desacralizarea este un fenomen neomogen și inegal răspândit pe teritoriul european, doar unele dintre bisericile romano-catolice sau protestante sunt abandonate, pe când altele continuă să activeze cu funcțiunea lor religioasă în spațiul public. Astfel, o cartografiere generală a situațiilor specifice în care se află fiecare biserică este improbabilă, dat fiind dinamismul și amploarea fenomenului dezbătut anterior, dar putem considera o serie de situații în care bisericile – din diverse motive și în diverse contexte specifice – sunt refuncționalizate. În continuare vom considera criteriile de refuncționalizare a bisericilor catolice, de confesiune romano-catolică sau protestantă, axându-ne studiul asupra zonei de Vest a Europei, urmând o tratare sintetică a specificului României în ceea ce privește structurile ecleziastice pentru a oferi o perspectivă asupra posibilității adoptării unei abordări similare.

Cadrul administrativ

În cazul bisericilor protestante comunitatea joacă un rol important în definirea caracterului său religios, nefiind necesar un ritual de desacralizare, ceea ce le face mai flexibile pentru a putea fi refuncționalizate. În schimb, statutul bisericilor romano-catolice este reglementat prin Codul Canonic în vigoare de la Vatican (Code of Canon Law,

and religious convictions. Participation in church activities is guided by external factors, not by an intrinsic religious or sacred motivation (Tauwinkl, 2014).

Reuse of Churches

Refurbishment involves a process of strengthening a dialogue between local authorities, architects, sociologists and the community. The role of the architect is to mediate this system of factors, bringing up a proposal that is optimal and fair to all parties. The creative solution that the architect proposes has to follow the whole process observed by the other parties and offer an optimal compromise between the possibilities of intervention and the new programme. It must respond in a way that is appropriate to the current needs of the community. As desacralisation is a nonhomogenous and unevenly spread phenomenon across Europe, only some of the Roman Catholic or Protestant churches are abandoned, while others continue to operate with their religious function in the public space. Thus, a general mapping of the specific situations in which each church finds itself is improbable, given the dynamism and the extent of the phenomenon discussed earlier, but we can consider a series of situations in which churches – for various reasons and in various specific contexts – are refunctionalised. Next, I will consider the criteria for the refunctionalisation of the Catholic, Roman Catholic or Protestant churches, focusing my study on the Western European area, following a synthetic treatment of Romania's specific ecclesiastical structures in order to provide a perspective on the possibility of adopting a similar approach.

Administrative Framework

In the case of Protestant churches, the community plays an important role in defining its religious character, as there is no need for a ritual of desacralisation, which makes them more flexible to be refunctionalised. In contrast, the status of Roman Catholic churches is regulated by the current Vatican Code of Canon Law (Code of Canon Law,

n.d.) Reglementările vizează raportul dintre spațiile sacre și autoritatea ecleziastică. „Autoritatea ecleziastică își exercită liber puterea și funcțiile în locurile sacre” (Code of Canon Law, Can. 1213). De asemenea, documentul menționează situațiile în care o biserică este considerată desacralizată și condițiile sub care poate fi refuncționalizată cu o nouă funcțiune laică. Apoi, codul menționează: „Locurile sacre își pierd dedicația sau mântuirea dacă au fost distruse într-o mare parte sau au fost reduse permanent la o folosință profană prin decret al ordinarului competent sau de fapt” (Code of Canon Law, Can. 1212). Apoi, actul arată că „Dacă o biserică nu poate fi folosită în niciun fel pentru venerație divină și nu este nicio posibilitate de a o repara, episcopul eparhial poate să o renege la un statut profan, dar nu uz sordid” (Code of Canon Law, Can. 1222). Conform acestei reglementări, o biserică poate fi desacralizată oficial și să însușească noi funcțiuni care să fie considerate convenabile vechii sale funcționalități religioase. Deoarece nu există o definiție clară a cuvântului sordid menționat în Codul Canonic, este dificil de estimat dacă noua funcțiune se încadrează sau nu în ceea ce e aprobat ca fiind acceptabil din perspectiva respectului față de reglementările religioase. Pe lângă provocările economice și arhitecturale este necesar să fie luat în calcul și respectarea acestei reglementări în procesul de refuncționalizare (James, 2022).

Strategia premergătoare implementării

În cadrul webinarului *Strategies for the re-activation of religious buildings as a common ground* (Wouters, 2021) au fost punctate elementele cheie ale procesului de conversie a bisericilor nefuncționale, atât în mediul rural, cât și în mediul urban. Procesul include o serie de actori care colaborează în vederea stabilirii unui diagnostic al zonei și clădirii (aici intervin echipe formate din sociologi, urbanști, arhitecți) alături de administrația publică și comunitatea ecleziastică din zona respectivă. Aceste grupuri ce conduc procesul de cercetare în etapa incipientă a proiectului sunt dublate de două roluri importante: investitorii și echipa de proiectanți care propun noua funcțiune. De asemenea, existența unui intermediar între echipa de intervenție și membrii comunității locale (oamenii din proximitate ce

n.d.) The regulations concern the relationship between sacred spaces and ecclesiastical authority. "Ecclesiastical authority freely exercises its power and functions in sacred places" (Code of Canon Law, Can. 1213). The document also mentions cases when a church is deemed desacralised and the conditions under which it may be reinvested with a new secular function. Then, the code specifies: "Sacred places lose their dedication or salvation if they have been largely destroyed or have been permanently reduced to a profane use by decree of the competent or de facto Ordinary" (Code of Canon Law, Can. 1212). Then, the document shows that "If a church cannot be used in any way for divine worship and there is no possibility of repairing it, the diocesan bishop may relegate it to a profane status, but not sordid use" (Code of Canon Law, Can. 1222). According to this regulation, a church may be officially desacralized and take on new functions that are deemed appropriate to its former religious functionality. Since there is no clear definition of the word sordid mentioned in the Code of Canon Law, it is difficult to assess whether or not the new function falls within what is approved as acceptable from the perspective of respect for religious regulations. In addition to the economic and architectural challenges, it is necessary to take into account the respect of this regulation in the process of refurbishment (James, 2022).

Pre-implementation Strategy

During the *Strategies for the re-activation of religious buildings as a common ground* (Wouters, 2021) webinar, the key elements of the process of conversion of non-functioning churches, both in rural and urban areas were highlighted. The process involves a series of actors working together to establish a diagnosis of the area and the building (involving teams of sociologists, urban planners, architects) together with the public administration and the ecclesiastical community in the area. These groups leading the research process in the early stages of the project are complemented by two important roles: the investors and the design team proposing the new function. An intermediary between the intervention team and members of the local community (the people

devin grupul căruia i se adresează noua funcțiune) deține un rol esențial, lucrând pentru stabilirea unui dialog între cei implicați. În urma unui diagnostic al zonei și al peisajului regional în care este plasată biserica, propunerea de intervenție trebuie să respecte nevoile actuale ale oamenilor locali. Noul program de arhitectură se dorește să fie sustenabil și potrivit climatului socio-cultural în care va fi inserat. Propunerea trebuie să integreze noile funcțiuni și ca parte a unui program administrat la nivel local, care să îi permită buna funcționare pe termen lung. Astfel, noul program trebuie să ia în considerare și un grup de localnici care nu doar să beneficieze de conversie, ci să o și mențină funcțională pe termen lung. De asemenea, este importantă existența unei echipe formate din membri cu experiență în toate ariile de studiu ale intervenției, nu doar din contextul apropiat, pentru a se asigura un sol fertil pentru viitoarea gestionare a noii funcțiuni în cadrul comunității, precum și un scenariu de folosire adecvat realizat în etapa de proiectare. Deoarece bisericile sunt, de obicei, spații publice, ar fi de preferat, conform criteriilor de refuncționalizare, să fie oferite tot spațiului public. Criteriile enumerate mai sus sunt parte a procesului de formare a unei echipe de experți ce vor colabora pentru a pregăti și implementa cu succes proiectul. Etapa de proiectare propriu-zisă necesită o bună organizare a informațiilor colectate de aceștia în etapa de cercetare și transpunerea lor ulterioară într-o funcțiune corespunzătoare peisajului în care va fi integrată. Important de menționat este faptul că procesul de refuncționalizare nu include o etapă de desacralizare, ci starea unei biserici deja desacralizate devine premisa unei astfel de inițiative.

Insertia noii funcțiuni

Un proiect de conversie corespunzător se încadrează la confluența dintre valorificarea tectonicii deja existente și inserarea noii funcțiuni într-o manieră în care intervenția să potențeze vechea structură, nu să o eclipseze, iar programul propus să servească unui grup de oameni cu o nevoie reală în timp ce menține respectul față de memoria sacră a locului. Calitatea soluției constă și în a menține o diferență clară între materialitatea veche și noua intervenție, dar ce

in the vicinity who become the target group for the new function) holds an essential role, working to establishing a dialogue in between. Following a diagnosis of the area and the regional landscape in which the church is located, the intervention proposal has to respond to the current needs of the locals. The new architectural programme is intended to be sustainable in the future and appropriate to the socio-cultural climate in which it will be inserted. The proposal needs to integrate the new functions as part of a locally managed programme that will allow it to function well in the long term. Thus, the new programme has to also take into account a group of locals who will not only benefit from the redevelopment but also keep it functioning in the long term. It is also important to have an experienced team of in all areas of the intervention, not just the immediate context, to ensure fertile ground for the future management of the new function within the community, as well as an appropriate use scenario developed during the design stage. As churches are usually public spaces it would be preferable, according to the criteria of redevelopment, to still offer them to public space. The criteria listed above are part of the process of putting together a team of experts who will work together to successfully prepare and implement the project. The actual design phase requires a good organisation of the information provided during the research stage and their subsequent translation into a function appropriate to the landscape in which it will be integrated. It is important to note that the refunctionalisation process does not include a deconsecration stage, but the state of an already deconsecrated church becomes the premise for such an initiative.

Insertion of a New Function

An adequate redevelopment project falls at the confluence of leveraging the existing tectonics in a way that the intervention enhances the old structure, not eclipses it, and the proposed program serves a group of people with a real need while maintaining respect for the sacred memory of the site. The quality of the solution is also to maintain a clear distinction between the old materiality and the new intervention, to be uniformly formal and to highlight

pune în evidență vechea structură, fără a o nega. Acestea sunt considerate puncte cheie ale proiectării (Plevoets și Van Cleempoel, 2019). Aceste criterii sunt general valabile într-un proces de refuncționalizare, dar, deoarece vorbim de o biserică, există un set de caracteristici specifice ce o diferențează de alte tipuri de clădiri. Atenția acordată caracterului său tipologic aparte, fără a distorsiona calitățile sale spațiale oferite de planimetrie și fără a nega valorile pentru care stătea mărturie, sunt esențiale într-o conversie de succes, pentru a fi ușor acceptată de comunitate. Voi analiza mai departe câteva exemple de biserici refuncționalizate din Olanda, Belgia și Spania care reflectă potențialul diferitelor tipologii de arhitectură ecleziastică de a însuși noi funcțiuni.

Voi începe cu două exemple privind reconversia cu o funcțiune complementară celei sacre, de bibliotecă și loc de studiu, ce oferă în spațiul public componenta refugiului într-un mediu liniștit și meditativ. Biserica san Fernando din Madrid, aflată în ruină, este un exemplu de conversie a unui spațiu ecleziastic cu o structură vulnerabilă ce necesită un tip de atenție sporită asupra tectonicii sale. Fosta biserică catolică a fost transformată într-o bibliotecă. Au fost adăugate un acoperiș boltit și un spațiu de tip jubeu, care amintesc de elementele arhitecturale specifice bisericilor, iar noua funcțiune „se clădește mai departe pe baza narațiunii precum și a memoriei fizice a clădirii existente” (Plevoets și Van Cleempoel, 2019, p. 152).

Un alt exemplu reușit de conversie a unei biserici ce și-a păstrat calitățile spațiale integrale este cel al bisericii De Petrus din Vught, Olanda (Caballero, 2022). Această biserică romano-catolică plasată în centrul orașului a fost transformată într-un centru multifuncțional ce conține o bibliotecă, un muzeu precum și funcțiuni comerciale. Noul program este deschis publicului, iar intervențiile din interior sunt minimale, cu respect față de structura existentă. Spațiul este deschis și subîmpărțit într-o manieră elegantă și non-invazivă. Calitățile spațiale ale fostei biserici sunt conservate și potențate în noua funcțiune, ce nu distorsionează caracterul său cândva sacru, ci oferă un loc de refugiu și liniște în lumea contemporană. Noua

the old structure without negating it are key design points (Plevoets & Van Cleempoel, 2019). These criteria are generally valid in a refurbishment process, but for a church there is a specific set of characteristics that differentiate it from other types of buildings. Thus, attention to its particular typological character, without distorting its spatial qualities provided by the planimetry and without denying the values to which it stands witness are essential towards a successful redevelopment to be readily accepted by the community. I will further analyse some examples of refurbished churches from the Netherlands, Belgium and Spain that reflect the potential of different typologies of ecclesiastical architecture to take on new functions.

Two first examples of conversion with a complementary function to the sacred one concern a library and place of study, offering in the public space the component of refuge in a quiet and meditative environment. The ruined San Fernando Church in Madrid is an example of conversion of an ecclesiastical space with a vulnerable structure that requires a type of increased attention to its tectonics. The former Catholic church has been converted into a bookshop. Thus, a vaulted roof and a gallery-like space were added, reminiscent of architectural elements specific to churches, and the new function "builds further on the narrative as well as the physical memory of the existing building" (Plevoets & Van Cleempoel, 2019, p. 152).

Another successful example of the conversion of a church that has retained its integral spatial qualities is that of De Petrus Church in Vught, the Netherlands (Caballero, 2022). This Roman Catholic church in the centre of the town has been transformed into a multifunctional centre containing a bookshop, a museum and commercial functions. The new programme is open to the public and the interior interventions are minimal, with respect for the existing structure. The space is open and sub-divided in an elegant and non-invasive manner. The spatial qualities of the former churches are preserved and enhanced in the new function, which does not distort its once sacred character, but also provides a place of refuge and tranquillity in the contemporary world. The new function has also been

funcțiune a fost cu succes integrată în specificul social al comunității din oraș.

Alte exemple de reconversii includ funcțiuni diverse ce, deși ar putea fi considerate incompatibile cu ideea de sacralitate, sunt non-invazive și răspund corespunzător nevoilor comunității din proximitate, ceea ce le face funcționale pe scena social-economică din zona în care se află. De asemenea, în funcție de contextul specific în care sunt plasate, bisericile au premise de demarare a proiectului și metode de implementare diferite.

În acest sens, menționez un exemplu de conversie a unei biserici într-o locuință, și anume biserica Santa Cruz din Spania, caz ce are la bază un dialog solid între client și arhitect (Caballero, 2020). Această structură abandonată a fost refuncționalizată la inițiativa unui tânăr care dorea un spațiu aparte adaptat nevoilor sale. Biserica se afla într-o stare de precolaps, cu acoperișul navei deja căzut. Proiectantul a propus intervenții minime și necesare, creând o alternativă potrivită spațiului fără a periclita arhitectural. În procesul de soluționare a noii inserții, clientul a avut un rol semnificativ, implicându-se activ și oferind inițiative proprii. El a colaborat cu arhitecții pentru a crea un spațiu care să fie atât un mediu domestic confortabil, cât și un loc potrivit pentru socializare. Structura devine o locuință personală, iar maniera în care elementele subdiviziează într-un mod non-invaziv spațiul păstrează în același timp sentimentul ca sunt o completare a vechii structuri, nu o intervenție dăunătoare ei.

Un locaș de cult poate însuși, de asemenea, și funcțiuni comerciale, cum este cazul unei foste capele din cadrul unui spital militar din Antwerp, Belgia, care a devenit restaurantul The Jane (Hernández, 2020). Astfel, flexibilitatea spațiului se relevă și în cazul unei funcțiuni diferite. Această conversie pune în valoare spațiul amplu într-un mod inovator, lăsând deschisă nava înspre a deveni zona de luat masa în cadrul restaurantului.

successfully integrated into the social fabric of the town's community.

Other examples cover conversions with different functions that, although they could be considered incompatible with the idea of sacredness, are non-invasive and respond appropriately to the needs of the community in the vicinity, which makes them functional on the social-economic scene of the context in which they are placed. Also, depending on the specific context in which they are placed, churches have different project start-up premises and implementation methods.

In this respect, I refer to the conversion of a church into a housing, namely the church of Santa Cruz in Spain, case which started from a firm dialogue between the client and the architect (Caballero, 2020). This abandoned structure was refurbished at the initiative of a young man who aimed to have a space of his own, so he decided to transform it into a space adapted to his needs. The church is in a pre-collapsed state, with the roof of the nave collapsed. The designer treated the church with minimal and necessary interventions, creating a suitable alternative to the space without endangering it architecturally. In the process of solving the new insertion, the client played a significant role, actively involving itself and offering its own initiatives. He worked with the architects to create a space that would be both a comfortable domestic environment and a suitable place for socialising. The structure becomes a personal housing unit, and the manner in which the elements subdivide the space in a non-invasive way while retaining the feeling that they are a complement to the old structure, not a harmful intervention in it.

A place of worship can also take on commercial functions, as in the case of a former chapel in a military hospital in Antwerp, Belgium, which became The Jane restaurant (Hernández, 2020). Thus, the flexibility of space is also revealed in the case of a different function. This conversion enhances the ample space in an innovative way, leaving the nave open to become the dining area within the restaurant.

În schimb, vechea biserică Sf. Theresa din Borne, Olanda (Rojas, 2021) adoptă o serie de funcțiuni publice dedicate sănătății, fiind transformată într-un centru de terapie medicală și psihologică. Această funcțiune integrează corespunzător specificul bisericii de a oferi comunității un loc de binefacere în noua schemă funcțională laică. Astfel, centrul pune la dispoziție spații pentru servicii diverse precum masaj, terapie, farmacii și alte facilități medicale și recreative. Caracterul său arhitectural a fost conservat, iar interiorul este subîmpărțit pe trei niveluri, dar fără a anula amploarea spațială a navei ce devine o curte interioară pentru funcțiunile adiacente dispuse perimetral în interiorul acesteia. În acest mod, ritmul interior al bisericii este păstrat, creând o nouă structură ce dublează structura existentă. Inserția este delicată și nu reduce monumentalitatea bisericii.

Potențialul bisericilor din România

În România, există o varietate de locașuri de cult, fiecare aparținând straturilor culturale pe care le-au suprapus asupra teritoriului valurile de migratori și perioadele de dominație străină. Acest grad de eclecticism al locașurilor de cult face dificilă o anamneză asupra patrimoniului religios material de pe teritoriul României, prin urmare m-am axat pe cele cu potențial de a fi reconvertite, adică de a însuși funcțiuni laice păstrându-și totodată caracteristicile plastice. În studiul de față, mă voi concentra asupra celor de confesiune romano-catolică sau protestantă, deoarece prezintă un număr semnificativ din raportul patrimoniului religios din țară și un potențial spațial interesant de explorat pentru arhitect. De asemenea, deoarece în România există o discrepanță între modul în care activează o biserică în mediul urban față de cel rural, cele din urmă fiind mai predispuse spre abandon, am considerat prioritar studiului de față perspectiva asupra acestora spre a fi reconvertite. Am ales exemple cât mai diferite, atât ca amplasare regională, cât și ca specific socio-cultural pentru a evidenția potențialul mai multor tipologii de biserici de a fi refuncționalizate.

Instead, the old St. Theresa's Church in Borne, the Netherlands (Rojas, 2021) adopts a number of public functions related to health services, being transformed into a medical and psychological therapy centre. This function appropriately integrates the specificity of the church to provide the community with a place of well-being into the new secular functional scheme. Thus, the centre provides space for various services such as massage, therapy, pharmacies and other medical and recreational facilities. Its architectural character has been preserved and the interior is subdivided into three levels, but without negating the spatial extent of the building, which becomes an inner courtyard for adjacent functions arranged around the perimeter of the interior. Thus, the interior rhythm of the church is preserved, creating a new structure that duplicates the existing structure that is inserted without diminishing the monumentality of the church.

Potential of Romanian Churches

In Romania, there is a variety of places of worship, each belonging to the cultural layers that the waves of migrants and periods of foreign domination have superimposed on the territory. This degree of eclecticism of the places of worship makes a survey of the material religious heritage on Romanian territory difficult; I therefore focused on those with the potential to be reconverted, as to take on secular functions while preserving their plastic characteristics. Thus, in the present study I will focus on those of Roman Catholic or Protestant denomination, as they present a significant number of the religious heritage in the country and an interesting spatial potential to be explored for the architect. At the same time, since in Romania there is a discrepancy between the way a church operates in urban and rural areas, the latter being more prone to abandonment, I considered the potential for conversion as a priority. We have chosen examples as different as possible, both in terms of regional location and socio-cultural specificity, in order to highlight the potential of several types of churches to be reused.

Datele statistice ale recensămintelor din ultimele decenii privind apartenența religioasă a românilor (Institutul Național de Statistică, 2021) arată o scădere a celor care aparțin Bisericii Romano-Catolice. În 1930, proporția catolicilor era de 6,83% din populație (1.234.151 persoane), dar în 2021 a scăzut la 4,62% (870.774 persoane). Pentru religiile protestante, cifrele au arătat o scădere similară, de la 6,15% (1.109.465 persoane) în 1930 la 0,91% (519.140 persoane) în 2021. În perioada 1992-2021, numărul celor fără religie sau ateii a fluctuat semnificativ, ajungând la 71.417 persoane "fără religie" și 57.205 ateii în 2021, iar 25.485 persoane au fost clasificate ca agnostici. (Institutul Național de Statistică, 2013). Această fluctuație prezintă etapele prin care a trecut România post-comunistă și oglindește scăderea interesului oamenilor pentru religie. În acest mod, în ultimul deceniu, poate fi observată o scădere consistentă a numărului de credincioși din țară.

Un exemplu de biserică deja refuncționalizată cu succes este biserica romano-catolică Sf. Vendelin din Ofsenița (Fig. 1). A fost redusă la stadiul de ruină în urma unui cutremur, lăsând nava descoperită, iar în timp și turnul bisericii s-a prăbușit. Din stadiul de ruină, cu pereții de cărămidă rămași în picioare, ce înconjoară perimetral spațiul fostei nave,

Statistical data in censuses of the last decades on the religious affiliation of Romanians (National Institute of Statistics, 2021) show a decrease of those affiliated to the Roman Catholic Church. In 1930, the proportion of Catholics was 6.83% of the population (1,234,151 people), but in 2021 it fell to 4.62% (870,774 people). For Protestants, the figures showed a similar decrease, from 6.15% (1,109,465 people) in 1930 to 0.91% (519,140 people) in 2021. Between 1992 and 2021, the number of non-religious or atheists fluctuated significantly, reaching 71,417 people "non-religious" and 57,205 atheists in 2021; 25,485 people were classified as agnostics (National Institute of Statistics, 2013). This fluctuation shows the stages through which post-communist Romania has passed and illustrates the decrease in people's interest in religion. Thus, over the last decade, a consistent decrease in the number of believers in the country can be observed.

An example of a church that has already been successfully refurbished is the Roman Catholic church of St. Vendelin in Ofsenița (Fig. 1). It was reduced to ruins by an earthquake, leaving the nave uncovered, and, over time, the church tower collapsed. From a ruinous state, with brick walls still standing, surrounding the perimeter of the former nave,

Fig. 1. Intervenție asupra structurii desacralizate de la Ofsenița, jud. Timiș. Punere în siguranță pentru ulterioara readaptare spațială/Intervention on the deconsecrated structure of Ofsenița, Timiș county. Safeguarding for subsequent spatial readaptation.

Sursa: <http://ambulanta-pentru-monumente.ro/ofsenita-biserica-romano-catolica-sfantul-vendelin/> / Source: <http://ambulanta-pentru-monumente.ro/ofsenita-biserica-romano-catolica-sfantul-vendelin/>

acest spațiu devine auditorium, iar altarul devine scena pe care se organizează concerte simfonice. Astfel, cu intervenții minime pe structură și sprijin la nivel local, biserica prinde viață într-un mod diferit, devenind centru cultural. Este un exemplu reușit de conversie ce demonstrează potențialul spațiului arhitectural al bisericilor romano-catolice înspre a însuși noi funcțiuni.

În zona de sud a Transilvaniei există un număr crescut de biserici fortificate, ce aparțin confesiunii protestante, cu un număr scăzut de oameni care să le frecventeze. În legătura cu spațiile disponibile oferite de aceste edificii, au început să fie luate în considerare posibilități de utilizare într-un mod diferit față de destinația lor inițială. Au fost observate deja inițiative mici care sugerează posibilitatea transformarea acestor spații într-un mod mai adecvat nevoilor actuale și dorințelor comunității. Printre acestea se numără biserica fortificată de la Apold, ce are deja un număr de actori care susțin transformarea spațiului într-un muzeu. De asemenea, biserica fortificată de la Delalul Frumos a devenit școală de vară, pentru a promova arhitectura vernaculară din cadrul departamentului de Arhitectură de la Universitatea Ion Mincu din București. Astfel, prin intermediul CSAV sunt organizate studii sub forma școlilor de vară ce au loc în biserică. Prin urmare, există deja o mișcare în acest sens la nivel local și în mediul rural din România.

De asemenea, există un număr crescut de biserici cu potențialul de a fi refuncționalizate printre care enumerăm, din zona Banatului pe cele romano-catolice: Ersig, Nevrincea, Babșa, iar din Transilvania bisericile fortificate abandonate precum Posmuș, Șieu Magheruș, Orhei Bistriței, Sangeorzu Nou, Veseuș, Velț, Alțâna, Rupea și Roadeș. Rodica Crișan argumentează (Crișan, 2017) importanța reutilizării spațiilor și subliniază că practica conversiei este optimă pentru salvarea și prezervarea bisericilor pe termen lung. Prin conversie, bisericile pot rămâne relevante în societate, adaptându-se la noile nevoi ale oamenilor. Astfel, reutilizarea spațiilor oferă oportunitatea de a menține și revitaliza aceste clădiri sacre pentru a servi comunității în continuare.

this space became an auditorium and the altar became the stage on which symphony concerts were held. Thus, with minimal intervention on the structure and local support, the church comes alive in a different way, turning into a cultural centre. It is a successful example of conversion that demonstrates the potential of the architectural space of Roman Catholic churches to take on new functions.

In the southern part of Transylvania, there are an increasing number of fortified Protestant churches with a low number of devotees. In what regards such available spaces to be used differently for the local community, as compared to their initial function, there are already such initiatives under way. These include the fortified church in Apold, which already has a number of stakeholders advocating the conversion of the space into a museum. The fortified church at Dealul Frumos has also become a summer school to promote the vernacular architecture by the Department of Architecture at the Ion Mincu University in Bucharest. Studies in the form of summer schools held in the church are organised through the CSAV. Therefore, there is already a movement in this direction at local level and in rural Romania.

There is also an increased number of churches with the potential to be refunctionalized, among which I mention, in the Banat area, the Roman Catholic sites in Ersig, Nevrincea, Babșa; in Transylvania, among the abandoned fortified churches, those of Posmuș, Șieu Magheruș, Orhei Bistriței, Sangeorzu Nou, Veseuș, Velț, Alțâna, Rupea and Roadeș. Rodica Crișan (Crișan, 2017) brings forward the importance of reusing spaces and stresses that the practice of conversion is optimal for saving and preserving churches in the long term. Through conversion, churches can remain relevant in society by adapting to people's new needs. Thus, the reuse of such spaces offers the opportunity to maintain and revitalize these sacred buildings to serve the community in the future.

Concluzii

Desacralizarea oferă cadrul unui exercițiu interesant de adaptare a fostelor structuri ecleziastice la nevoile curente ale oamenilor. Definind secularizarea ca fenomen cultural-politic, dublat de o scădere treptată a interesului oamenilor pentru obiceiurile și tradițiile religioase și desprinderea de valorile credinței religioase, a dus în timp la o devalorizare a bisericii. Acest fenomen, fiind unul dinamic și emergent societății noastre, lasă o amprentă neuniformă, manifestându-se diferit în funcție de sistemul administrativ, condițiile de trai, prosperitatea economică, nivelul de educație și factorii de mediu socio-urbani specifici fiecărei zone. Arhitecții privesc biserica din prisma calităților sale spațiale și continuă să prezinte potențial pentru conceperea unui spațiu inovator, adaptat nevoilor contemporane ale omului.

Noua funcțiune laică este soluția la care contribuie toți factorii definiți în strategie. În ceea ce privește intervenția la nivel de arhitectură, responsabilitatea revine proiectantului de a lega un dialog optim și adecvat între materialitatea existentă și conceptul nou propus. Astfel, provocarea constă în identificarea și gestionarea elementelor specifice fiecărei biserici ca obiect arhitectural ce se află la confluența multor factori socio-economici și definirea unei soluții alternative pentru funcțiunea inițial sacră. Deoarece această practică e direct dependentă de contextul social, cultural, economic și politic în care se plasează fiecare biserică în parte, ceea ce face o culegere a premiselor în detaliu imposibil de realizat, am urmărit trasarea unor pași generali și sistematizarea unor etape pe baza similarităților din procesele analizate în urma implementării soluțiilor în diverse cadre. Articolul își propune să deschidă dezbateră asupra desacralizării ca fenomen complex resimțit în Europa și să atragă atenția asupra potențialului bisericilor abandonate din România apte de a-și însuși noi funcțiuni alternative.

Conclusions

Desacralization provides the case for an interesting exercise to adapt former ecclesiastical structures to people's current needs. Defining secularisation as a cultural-political phenomenon, coupled with a gradual decline in people's interest in religious customs and traditions and a detachment from the values of religious faith, has led over time to a devaluation of the church. This dynamic and emerging phenomenon in our society, leaves an uneven mark, manifesting itself differently according to the administrative system, living conditions, economic prosperity, level of education and socio-urban environmental factors specific to each area. Architects look at the church in terms of its spatial qualities as it continues to show potential for the design of innovative space adapted to contemporary human needs.

The new secular function is the solution to which all factors defined in the strategy contribute. As far as the architectural intervention is concerned, it is the responsibility of the designer to link an optimal and appropriate dialogue between the existing materiality and the proposed new concept. Thus, the challenge is to identify and manage the specific elements of each church as an architectural object at the confluence of many socio-economic factors and to define an alternative solution for the originally sacred function. Since this practice is directly dependent on the social, cultural, economic and political context in which each church is placed, which makes a detailed collection of premises impossible, I aimed to outline general steps and present systematic stages based on similarities in the processes analysed following the implementation of solutions in various settings. This article aims to further open the debate on desacralization as a complex phenomenon in Europe and to draw attention to the potential of abandoned churches in Romania able to take on new alternative functions.

Referințe/References

Caballero, P. (2020, September 24). *Tas's Church / Garmendia Cordero Arquitectos*. ArchDaily. <https://www.archdaily.com/948226/tass-church-garmendia-cordero-arquitectos>

Caballero, P. (2022, December 30). *Library, Museums and Community Center 'De petrus'/Molennar&Bol&vanDillen Architects*. ArchDaily. <https://www.archdaily.com/892558/library-museum-and-community-center-de-petrus-molenaar-and-bol-and-vandillen-architects>

Code of Canon Law. (n.d). Cartea IV, Cap. I. https://www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/eng/documents/cic_lib4-cann1205-1243_en.html#CHAPTER_I.

Crișan, R. (2017). The dilemma of the redundant churches: to lose or to reuse? În D. Fiorani, L. Kealy, & S. F. Musso (Eds.), *EAAE Transactions on Architectural Education: Conservation, Adaptation, Keeping Alive the Spirit of the Place: Adaptive Reuse of Heritage with Symbolic Value*, 65, 29-40

Eliade, M. (2019). *Sacral și profanul*. Ed. Humanitas.

Hernández, D. (2020, July 23). *Restaurant "The Jane" Antwerp / Piet Boon*. ArchDaily. https://www.archdaily.com/494392/restaurant-the-jane-antwerp-piet-boon?ad_source=myarchdaily&ad_medium=bookmark-show&ad_content=current-user

Institutul Național de Statistică. (2013). *Ce ne spune recesământul din anul 2011 despre religie?*. https://insse.ro/cms/files/publicatii/pliante_statistice/08-Recensamintele_despre_religie_n.pdf

Institutul Național de Statistică. (2021). *Recensământul populației și locuințelor runda 2021 – rezultate provizorii*. <https://insse.ro/cms/ro/content/recensamantul-populației-și-locuințelor-runda-2021-rezultate-provizorii>

James, A. (2022). *Building Community in Sacred Space: A Method for Adaptive Reuse of Deconsacrated Churches in Millbanck*, New Brunswick. Dalhousie University, Nova Scotia.

Kilde, J.H. (2008). *Sacred Power, Sacred Space An introduction to Christian Architecture and Worship*. Oxford University Press.

Pew Research Center. (2018a). *Being Christian in Western Europe*. <https://www.pewresearch.org/religion/2018/05/29/being-christian-in-western-europe/>

Pew Research Center. (2018b). *Religious practice and belief*. <https://www.pewresearch.org/religion/2018/05/29/religious-practice-and-belief/>

Plevoets, B. și Van Cleempoel, K. (2019). *Adaptive reuse of the built heritage. Concepts and cases of an emerging discipline*. Routledge, Taylor&Francis.

Rojas, C. (2021, March 3). 'De poort van Borne' Healthcare Center / Reitsema & partners architecten. ArchDaily. https://www.archdaily.com/891009/de-poort-van-borne-healthcare-center-reitsema-and-partners-architecten?ad_source=search&ad_medium=projects_tab

Smith, J. (1987). *To take place Toward theory in ritual*. University Press of Chicago and London.

Tauwinkl, W. (2014). Chapter I: "Wellness" in Religion, a Way of Emptying Churches? În W. Dancă (Ed.), *Faith and Secularization: A Romanian Narrative*. Romanian Philosophical Studies, IX (Series IVA. Central and Eastern European Philosophical Studies, Volume 48, Series VIII. Christian Philosophical Studies, Volume 7). George F. McLean (General Editor). The Council for Research in Values and Philosophy. 11-24

Taylor, C. (2007). *A Secular Age*. The Belknap Press of Harvard University Press.

Wouters, E. (2021). *Strategies for the re-activation of religious buildings as a common ground* [Webinar]. Herrenhausen Symposium. <https://ar-tur.be>